

leuven historisch

Leuven Historisch Genootschap vzw

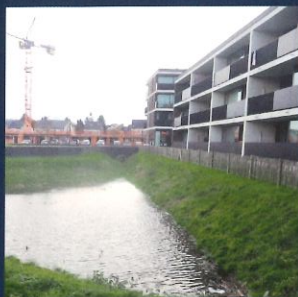
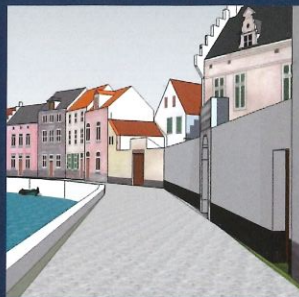
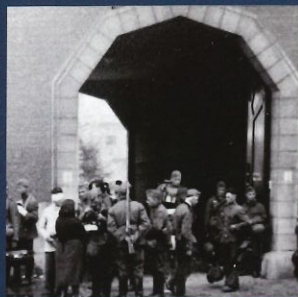


PB-PP
BELGIE(N) - BELGIQUE

driemaandelijkse
nieuwsbrief

1 april 2020

64



- | | | |
|-------------------------------|--------------------------------|---------------------------------|
| 03. Ook LHG onder de hamer? | 05. Dagboek WO II St.Raphael | 13. Kloostersite Sint-Ursula |
| 22. IJskelder Keizersberg | 24. Sociaal wonen in Leuven IV | 44. Logo LHG |
| 33. Berthouts boekje uit 1597 | 42. Oude en nieuwe epidemies | 44. LHG-activiteiten uitgesteld |

WORD LID door storting €25 op BE41 7350 1075 9510 en schrijf in voor onze ACTIVITEITEN

Verantwoordelijke uitgever: Ramon Kenis - Kaboutermansstraat 66 - 3000 Leuven - lhg@telenet.be - 016 23 34 01

Afgiftekantoor: 3000 Leuven 1 - Erkenningsnummer: P. 408467

Conclusie

In de voorbije decennia zagen we in de sociale woningbouw diverse benaderingen opduiken, een bijna **eclectische aanpak**.

Voortdurend moet men op zoek naar een evenwicht tussen **sociale doelstellingen en economische haalbaarheid**, tussen architecturale kwaliteit, publieke ruimte, stadsontwikkeling, en vandaag ook aandacht voor het milieu. Al bij al blijft de politiek veel van de privésector verwachten.

Een recente ontwikkeling is bijvoorbeeld dat de overheid aan constructeurs van private projecten oplegt om ook een **gedeelte met sociale woongelegenheden** te voorzien. Dat is onder meer het geval bij het Janseniusshof, de Hertogensite en aan de Vaartkom.

Tevens duikt in de sociale huisvesting de **trend van cohousing** op. Misschien mede omdat zelfs sociale woningen voor een deel van het beoogde doelpubliek onbetaalbaar blijven.

Het is maar de **vraag** of altijd een gezond **evenwicht** gevonden werd tussen uitpakken met prestigeprojecten enerzijds en betaalbaarheid voor de bewoners anderzijds.

Niet zelden lijkt de **kwaliteit en duurzaamheid van de sociale woningen** al na enkele decennia fors te moeten onderdoen voor die van privé-gebouwen. Een probleem dat voortdurend moest worden aangepakt. Dat deed men dan ook. Met kleine en grote renovatieprojecten.

Door de recente Vlaamse **besparingsgolf** maken nogal wat bewoners zich zorgen of ze hun sociale woonst kunnen behouden.

De geschiedenis van onze stad Leuven illustreert mooi hoe de sociale huisvesting in de loop der jaren vanuit **erg verschillende sociale, ideologische, architecturale en stedenbouwkundige perspectieven** werd geïnspireerd.

De sociale woningbouw heeft mee het uitzicht van onze buurten en steden vorm gegeven. In Leuven kennen we daarvan enkele **spraakmakende voorbeelden**.

Ons verder onderzoeksproject...

De bedoeling van dit onderzoeks- en publicatieproject is een beeld te krijgen van de geschiedenis van de sociale woningbouw in het Leuvense. Wij hopen dat u wat hebt opgestoken van, en plezier beleefd aan, ons historisch overzicht. In volgende artikels bekijken we enkele **voorbeelden** van specifieke projecten wat **meer in detail**.

Literatuur

Fiches Agentschap Onroerend Erfgoed
Jaak Brepoels, Mark Derez e.a., *Stadsboek Leuven*, Leuven, Kritak, 1985.

Jaak Brepoels, *Wij zijn de bouwers van een komende aarde. 125 jaar socialisme in Leuven*, Leuven, AMSAB, 2011

Sofie De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis. Wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum*, Leuven, UPKL, 2010

Herman Deleek, *De architectuur van de welvaartsstaat opnieuw bekeken*, Leuven, Acco, 2001

Jan Deprouw, *Gewest Leuven. Zones voor sociale woningbouw. 1) Inventaris van de bestaande grondreserves voor sociale woningbouw*, Min. Openb. werken, 1972

Els De Vos, *Hoe zouden we graag wonen? Woonvertogen in Vlaanderen tijdens de jaren zestig en zeventig*, Leuven, UPL, 2012

Liedewij Elsen, *De sociale woningbouw in Leuven tijdens het interbellum. Ideologieën en discussies bij betrokken actoren*, Leuven, masterproef Kunstwetenschappen, 2014

Freddie Floré, *Lessen in goed wonen. Woonvoorzichting in België 1945-1958*, Leuven, UPL, 2010

Els Matthysen, Björn Mallants, *Trots op mijn roots. Inspirerende verhalen over sociaal wonen*, Brussel, Politeia, 2018

Marcel Smets, *De ontwikkeling van de tuinvijkgedachte in België. Een overzicht van de Belgische volkswoningbouw 1830-1930*, Brussel, Mardaga, 1977

ODIS

Sabine Van Hemelryck, *De morfologische groei van de stad Leuven in de 19de en 20ste eeuw*, KU Leuven, licentiaatsverhandeling Aardrijkskunde, 1971

Karina Van Herck, Tom Avermaete (red), *Woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Antwerpen, VAI, 2006

Els Vervloesem ea, *Onzichtbaar aanwezig. Sociale huisvesting in Vlaanderen, vandaag*, Brussel, Vlaamse Bouwmeester, 2008

VHM, *Bouwstenen van sociaal woonbeleid. De VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, deel 1*, Brussel, VHM, 1997

Edith Wouters e.a., *Provinciale architectuurprijs patrimonium voor de toekomst 2017. Wonen*, Leuven, Provincie Vlaams-Brabant, 2017

50 jaar Gewestelijke Samenwerkende Maatschappij voor de Huisvesting, Leuven, sd Website Dijledal

Met dank aan Dijledal voor de samenspraak, en aan bewoners en andere Leuvenaars voor hun inbreng

“Tsamen-coutingen / Collocutions”:

Leuvense editie van Jan Berthouts tweetalig taalboekje gedrukt bij Jan Maes (1597)

Etienne Franckx, Pierre Swiggers en Elizaveta Zimont

In de zestiende eeuw kende het moderne talenonderwijs in de Spaanse Nederlanden een grote bloei. Zonen en dochters uit de middenklasse, en vooral uit het handelsmilieu, werden niet naar de “Latijns[ch]e” scholen gestuurd, maar naar de “Frans[ch]e” scholen (ook wel *cleijne* scholen genoemd, voor volksonderwijs): daar werden, naast boekhoud- en rekenkunde, geografie, kalligrafie en wat huishoudkunde, de moderne talen – en dan voornamelijk Frans – onderwezen.

Deze “Frans[ch]e” scholen hebben tot in de negentiende eeuw bestaan; in zeldzame gevallen, zoals in het Nederlandse Appingedam, is het gebouw van zo’n “Frans[ch]e” school bewaard gebleven (Afb. 1).



Afb. 1: Frans[ch]e school in Appingedam (NL) – Internet

Het moderne talenonderwijs was sterk praktisch gericht: na een inleiding in het lezen en schrijven, stapte men over naar het aanleren van woorden en zinnen, door het voorlezen, instuderen en reproduceren



15de-eeuws manuscript - Confabulatio, Das Gespräch - Bibl. nat. de France

van dialogen, korte verhalen of uiteenzettingen, of gewoon losse zinnen, die in een alledaags gesprek gebruikt konden worden. Vaak werd dit soort (tweetalige) werken aangeduid als “(T)samenspraken” (Frans: *Colloques*; cf. het Latijnse *colloquia*), of als “Ghemeyne Spraken” (*Devis communes*), of ook – omwille van het grote belang gehecht aan een gevarieerde woordenschat – als “Vocabulaer” (*Vocabulaire*).

Een van de eerste gedrukte werkjes van die aard, dat tevens zou uitgroeien tot de meest succesvolle vertegenwoordiger van het genre, was op de markt gebracht door Noël van Berlaimont [ca. 1490–1531] (zijn familienaam vindt men op meerdere wijzen gespeld: Berlemont, Berlaimon, Barlamont). Zijn oorspronkelijk – de oudste (bekende) editie is van 1527 – tweetalig *Vocabulare / Vocabulaire*, gedrukt bij Jacob van Liesvel(d)t in Antwerpen, kende talloze herdrukken, bewerkingen en uitbreidingen, tot in de negentiende eeuw. Hierbij groeide het aantal talen, in parallelle tekstkolommen geplaatst over linker- en rechterbladzijde van een open gevouwen boek, van twee naar acht (zelfs tien, als men ook het *Gazophylacium decem linguarum Europaearum* [1691] van Christophorus Warmer tot de “Berlaimont-filiatie” rekent). Drukplaatsen bleven niet beperkt tot de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden: het werk werd ook herdrukt in Londen, Straatsburg, Keulen, Frankfurt, Heidelberg, Leipzig, Stockholm, Warschau, Genève, Bologna, Padua, en Venetië.

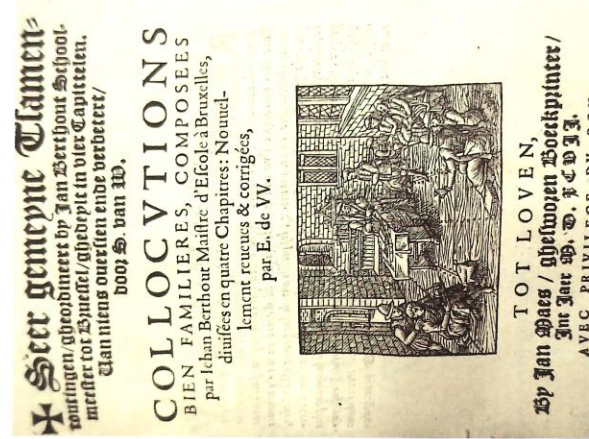


Afb.2:Eerste Leuvense bewerking [1551] van Berthout-PS

De Leuvense drukken (vijf in de tijdspanne 1551–1561, allemaal bij Bartholomaeus van Grave/Graeve) waren de eerste waarin het Latijn werd toegevoegd als taal (Afb. 2).

Naast Berthout was een andere Picardiër, Gabriel Meurier [ca. 1530–1610], ook een succesauteur: als taalonderrichter publiceerde hij (bij van Waesberghe en bij Plantijn), grammatica's (Frans, Spaans, Italiaans), woordenboeken, conversatiehandboekjes, en leesteksten. Hij was ongetwijfeld de meest veelzijdige en commercieel aangelegde taaldidacticus van zijn tijd. Een andere Picardiër, die eveneens in Antwerpen onderwees, was Glaude (= Claude) Luython [ca. 1510–1568] (vader van de beter bekende musicus Charles Luython); naast een woordenboek en elementair leerboekje Frans, publiceerde hij ook een tweetalige (Frans-Nederlands) tekst over het leven van Aesopus.

Een minder bekende, maar zeer interessante figuur is de Brusselse "schoolmeester" Jan Berthout, auteur van een taalboekje dat een paar edities kende in de zestiende eeuw, mogelijk een tiental in de zeventiende eeuw, en nog drie in de achttiende eeuw.



Afb.3:Titelblad van Leuvense druk [1597] van Berthout-PS/EZ

Van Berthouts werk, dat gebaseerd is op het model van Berthout (nl. combinatie van dialogen met een woordenlijst), verscheen in 1597 een editie in Leuven, bij Jan Maes, met volgende (tweetalige) titel [Afb. 3: titelbladzijde; Afb. 4: detail titelbladzijde: vermelding van drukker, drukplaats en jaar].

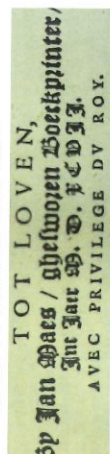
Seer gemeyne Tsamen-coutingen / gheordineert by Jan Berthout Schoolmeester tot Bruessel / ghedeylt in vier Capitellen. Van nienus oversien ende verbeterd / door S. van W.:

COLLOCATIONS BIEN FAMILIERES, COMPOSEES par lehan Berthout Maistre d'Ecole à Bruxelles, divisées en quatre Chapitres: Nouuellement reueus & corrigés par E. de W.

TOT LOVEN,

By Jan Maes / ghesworen Boeckpinter / Int Jaer M. D. XCVII.

AVEC PRIVILEGE DU ROY.



Afb.4: Detail titelblad Berthout-editie 1597. Vermelding van drukker – PS/EZ

De biografische gegevens over Jan Berthout zijn bijzonder schaars. De titelbladzijde van de edities van zijn gesprekboekje leert ons dat hij "schoolmeester" in Brussel was; uit de inhoud van zijn werk kan opgemaakt worden dat hij actief was onder het bewind van Keizer Karel en vrij goed geïnformeerd was over de krijgs- en plundertochten van Maarten van Rossum/Rossem [ca. 1578–1555] [Afb. 5], in dienst van de Franse koning. Een band met de adellijke familie Berthout uit Mechelen is weinig waarschijnlijk.

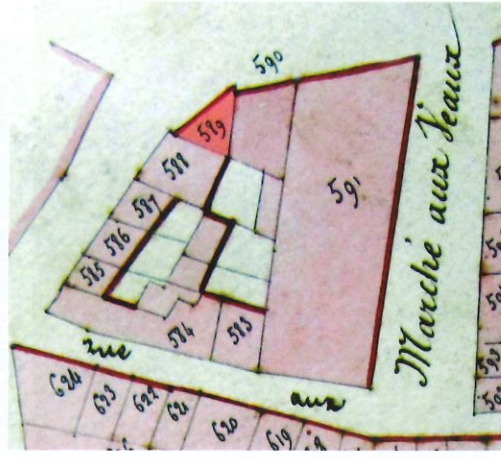


Afb. 5: Maarten van Rossum – Internet

Ook over een eventuele band met Leuven blijven we in het ongewisse. We kunnen niettemin vermelden dat een Berthout-familie aan het eind van de veertiende eeuw geatesteerd is in Leuven: een Hendrik Berthout woonde in De Schoon egge [Afb. 6], rechts van het Vleeschhuis, en een Godfried Berthout, wonende op de hoek van de Steenstraat en de Parijsstraat. In 1552 werd een in Tienen geboren Petrus Berthout poorter van Leuven.

Over de drukker zijn we beter ingelicht. Jan Maes [fl. 1580–1600] (Latijnse naam: Joannes Masius) was een belangrijke figuur in de Leuvense drukkerswereld aan het eind van de zestiende eeuw. Hij

woonde naast de Oude Sint-Anna, het huis waar vroeger het Sint-Annacollege gevestigd was, op de Proeffijstraete (de huidige Naamsestraat), aan de overkant van het H. Geestcollege. Deze Jan Maes is niet te verwarren met gelijknamige personen "Jan Maes" (vader en zoon?), die in de tweede helft van de zestiende eeuw als brouwers actief waren in de Mechelsestraat, nl. in de panden "Die Nootscheale" en "Het Hoefseijser"; een broer van Jan Maes, nl. Bernard Maes, was als drukker in de Seelstraete gevestigd.



Afb. 6: De Schoon Egge (589) op kadastralplan 1813 – EF

Boonen situeert onze drukker Jan Maes, bij de telling voor het hoofdgeld van 1597, in een gehuurd huis tussen het (nieuwe) Sint-Annacollege en de Oude Sint-Anna. Meulemans plaatst Jan Maes onder twee panden, nl. enerzijds in het huis *Het Vuylken* of *den Paradijs Voghel*, en anderzijds in het ernaast liggende *Diavoir* (waar voorheen een "camme" of brouwerij was gevestigd) [zie de "Achtergrondinformatie" aan het eind van deze bijdrage]. Mogelijk is het pas met zijn zoon Bernardijn (Bernardinus) dat in het pand *Diavoir* de drukkerij werd gevestigd: het pand kreeg dan (op basis van het uithangbord) de nieuwe naam (*int*) *Groen Cruys*.

Alleen of in samenwerking met de boekverkoper (en gelegenheidsdrukker) Philip(s) de Zangher (= Philippus Zangrius, o.a. auteur van een inventaris van de werken van Justus Lipsius) heeft Jan Maes een groot aantal werken (vooral religieuze boeken, zoals commentaren op de Psalmen of het Hooglied of bisschoppelijke brieven) uitgegeven.

Een merkwaardig werk dat onder de naam als uitgever verscheen in 1596 handelnde over lycanthropie, de transformatie in een weerwolf [Afb. 7].

Jan Maes drukte werken in het Latijn,



Afb. 7 Titelblad van het werk over lycanthropie 1596 – PS

het Frans en het Nederlands, dit laatste voornamelijk in het geval van "stichtende" teksten (een catechismus of een weerflegging van ketterse doctrines).

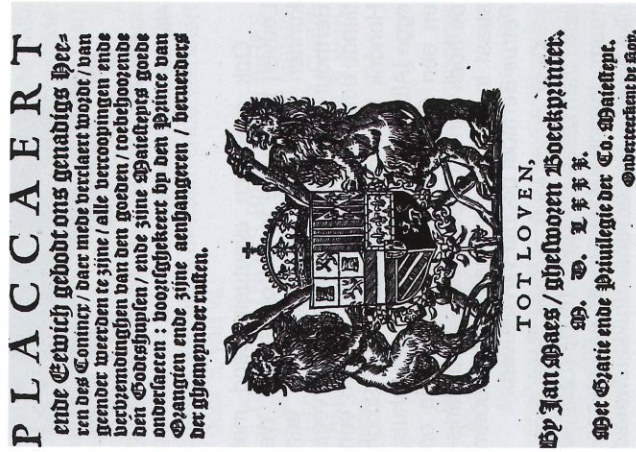
Zijn drukkersvignet was een kruis met doornenkroon [Afb. 8].



Afb. 8: Drukkersvignet van Joannes Masius – PS

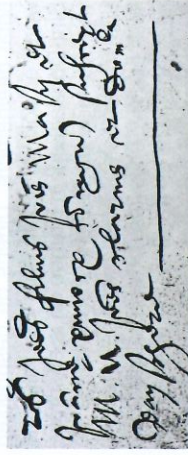
Als "ghesworen boekprinter" drukte hij vaak in opdracht van de universiteit of van religieuze ordes (o.a. de Norbertijnen); hij drukte tevens keizerlijke verordeningen, zoals een Placcaert (1580) van Filips II dat de confiscatie van kerkelijke goederen door de protestantse troepen veroordeelt [Afb. 9].

Een andere zoon van Jan Maes, ook Jan genoemd [1592–1647], werd trouwens in



Afb. 9: Koninklijk Placcaert [1580] gedrukt door J. Maes – PS/EZ

1634 abt van de norbertijnenabdij van Park. Op zijn doopakte [Afb. 10] [SAL 11820, f. 7r], van 26 juli 1592, wordt hij vermeld als zoon van "Joannes Masius & Joanna Pinnocx" (maar mogelijk berust dit op een verwarring met de schoonzus van Joannes Masius).



Afb. 10: Doopakte van Joannes Masius filius – SAL 11820 f. 7r – EF

De Leuvense druk van Berthouts boekje uit 1597 (hiervan is slechts één exemplaar bewaard, nl. in Mons; het is in gebonden samen met een uitgave van het werkje van Berlaimont) volgde 22 jaar na een Antwerpse druk (1575, in Antwerpen, bij Jan van Waesberghe). Het "Vlaamse" deel van de titel van deze Antwerpse in-4° editie (het enige bewaarde exemplaar ervan bevindt zich in Aschaffenburg), luidt *Seer ghemeyne Tsamen-coutingen gheoor-donneert by Jan Berthout, Schoel-meester tot Bruessel, ghedeylt by Capittelen. Van nileus oversien ende verbeteret deur S. van W.* [de spelling verschilt dus hier en daar van die op de titelbladzijde van 1597]. Van het werkje moet minstens één oudere druk bestaan hebben, want in een inventaris van de boeken van Jan van Waesberghe uit 1569 blijkt dat deze drukker reeds voor-

dien een uitgave van Berthouts werkje had bezorgd; hiervan is echter geen exemplaar bewaard. Op de titelbladzijde van de Antwerpse 1575 editie (en ook op die van de Leuvense uitgave van 1597) wordt vermeld dat het werkje herzien werd door "S. van W. (Frans: E. W.); initialen waaronder men de naam van Etienne (Stefan) de Walcourt (een Antwerpse schoolmeester uit de tweede helft van de zestiende eeuw) moet lezen; dit schijnt erop te wijzen dat Jan Berthout reeds vóór 1575 overleden was.

Na de Leuvense editie kwam het werk weer in Antwerpse drukkershanden, en vooral in het boekenbestand van de drukkersfamilie Verdussen. Het werk kende meerdere herdrukken in de zeventiende

eeuw, waarvan zeker vijf (mogelijk zeven, indien de twee laatste edities nog uit de zeventiende eeuw dateren) gedrukt werden in Antwerpen:

- 1619. Antwerpen: bij Hieronymus (I) Verdussen.
- 1657. Antwerpen: bij Jacob Mesens.
- 1663. Antwerpen: bij Hieronymus (III) en Jan-Baptist Verdussen.
- 1671. Antwerpen: bij Reynier Slegheers.
- 1684. Duinkerken: bij Jan Weins.
- 1687. Antwerpen: Hieronymus (V) Verdussen den Jongere.
- 1699. Duinkerken: Antonius van Ursel. [omvat enkel het woordschat-gedeelte]
- s.d. (zeker na 1693). Antwerpen: Joannes van Soest.
- s.d. (zeker na 1694). Antwerpen: Hieronymus (V ?) Verdussen.

Het werk werd ook nog in de achttiende eeuw herdrukt: rond 1704 (uitgave bewaard in één onvolledig exemplaar), in 1721 (Antwerpen, bij J. van Soest), en 1727 (Antwerpen, bij de erven van Godtgraf Verhulst). Tussen deze drukken, gespreid over anderhalve eeuw, zijn er (soms ingrijpende) verschillen qua omvang (bijvoorbeeld in het woordschat-deel) en qua opbouw en indeling van het werk, naast kleinere aanpassingen.

In tegenstelling tot wat meestal gebeurde met het taaleerboekje van Berlaimont, bleef de naam van Berthout bewaard op de titelbladzijde van deze zeventiende-eeuwse herdrukken. Op de titelbladzijde van de 1619 en 1657 drukken is er sprake van "wijlen Jan Berthout" (de auteur was toen al geruime tijd overleden), maar in de latere herdrukken verdwijnt deze toevoeging. De titelbladzijde van de meeste van de zeventiende-eeuwse herdrukken geeft een uitvoerige beschrijving van de inhoud: dialogen in verband met maaltijden en het handel drijven, modellen van brieven, contracten, obligaties en kwitanties. In de zeventiende eeuw werd het boekje in Antwerpen als schoolboek gebruikt, wat meteen een verklaring biedt voor het grote aantal (Antwerpse) drukken in die periode.

Berthouts werkje was inderdaad bedoeld als leerboek voor gebruik in dagelijkse situaties, voor correspondentie en voor handelsactiviteiten. Het leerboekje kan in beide richtingen gebruikt worden: Frans en

Nederlands staan in twee kolommen (per blad) naast elkaar, en aan elke halve lijn Nederlandse tekst beantwoordt de corresponderende halve lijn Franse tekst. De dialogen en ook de daarop volgende brieven dateren uit de eerste helft van de zestiende eeuw; meer bepaald vindt men vaak het jaartal 1542 vermeld (in latere zeventiende-eeuwse uitgaven worden de data, en soms ook de namen van vermeldde personen, aangepast).

In de dialogen wordt o.a. verwezen naar de (in 1541 overleden) componist en cantor Lupus Hellinck, naar de brand die het Antwerpse stadhuis teisterde (in 1541), naar de reeds hoger vermelde Maarten van Rossum, en ook naar het huwelijk van Peter Ernst, graaf van Mansfeld [Afb. 11] en Margareta van Brederode (dat plaatsvond in 1545).

Zeer waarschijnlijk dateert de aller-eerste redactie van het werkje uit de jaren 1540-50.

De gebruiker van het handboekje wordt meegevoerd op een tocht door de Zuidelijke Nederlanden. De eerste *tsamen-couthinge* [afwijkend van de titelblad-zijde wordt achteraan de spelling *tsamen-*

couthinge gebruikt] vindt plaats bij het begin van het nieuwe jaar en speelt zich af in Brussel (er zijn verwijzingen naar de Zavel en naar Sint-Goedele). Na het bijwonen van een mis schuift men aan bij een overvloedige "noen-maeltyd" met een twintigtal deelnemers. Tijdens de gesprekken wordt er ook verwezen naar de collegiale Sint-Donaaskerk in Brugge en is er sprake van *formage de Bethunes* en *formage de Lille* (maar ook van *Pernesan*, *Engelsche kase* en *Nijvelsche kase*). Centraal staat het tafelgebeuren: er wordt deftig gegeten en gedronken, zij het met inachtneming van voldoende tijd voor gebed en gezang.

De tweede samenspraak speelt zich ook af in het Brusselse, meer bepaald in Anderlecht. Een zomeronweer heeft lelijk huis gehouden op de graanvelden en in de boomgaarden; de bliksem velde zelfs paarden en koeien. Ook in deze *tsamen-couthinge*, volgend op een wandeling, wordt er lustig op los gedronken en gegeten, ditmaal bij een avondmaal. Tijdens het gesprek wordt verwezen naar de gezonde lucht in Anderlecht en naar Erasmus' verblijf aldaar.

De gesprekspartners zijn kennelijk vertrouwd met Erasmus' enthousiaste epistolaire berichten over het aangename leven buiten de stad Brussel. Erasmus [ca. 1469-1536] [Afb. 12] verbleef in 1521 ge-



Afb. 12: Erasmuspenning door Quinten Metsijs – PS



Afb. 11: Portret van Peter Ernst, graaf van Mansfeld – Website Rijksmuseum Amsterdam



Afb. 13: Erasmuseum in Anderlecht – Internet

durende een half jaar (mei-oktober 1521) bij kanunnik Pieter Wychman / Wychmans [ca. 1465-ca. 1530], een goede vriend van de Nederlandse humanist [of. in de uitgave van Erasmus-correspondentie, brieven 1208, 1215, 1223, 1231 en 1342].

Wychman's woonst 'De Swaene', met prachtige tuin, huisvest vandaag een museum gewijd aan Erasmus en zijn tijd [Afb. 13].

**D[aniël]. Mijn Heere ghy sijt wel
voorsien :
ghy hebt rijcdommen ende goets
genoech /
ende tis hier de soetste locht /
die ontrent Bruessel zijn mach :
want Erasmus plach hier te woonen
om dat hier een soo soeten plaetse
is.**

**M[eester] P[eeter]. Dat heb ick
hooren segghen. [1597, f. E3r]**

In dit tweede gesprek wordt ook een zekere Peeter de Witte, ridder van het Gulden Vlies, vermeld, maar dit blijkt een fictief personage te zijn. Ondertussen gaat de lezer wel wat cultureel-Boergondische informatie mee.

De derde *tsamen-couthinge* gaat over een marktbezoek in Antwerpen; de kooplui vinden hier *logijs* (Fr. *logis*) in een herberg. Een van de gesprekspartners draagt de naam Erasmus, zijn discours is echter niet bepaald intellectueel hoogstaand te noemen. Centraal in dit derde hoofdstuk staat het marktgebeuren: de aankoop van lederwaren en vooral van textiel. Er wordt bedongen op de vraagprijs; bij de betaling worden de "carolus" en "philippus" *guldennen* [Afb. 14 en Afb. 15] telkens gewogen.

Aansluitend hierbij krijgt de lezer tweetalige lijsten van getallen, namen van



Afb. 14: links de Gouden carolus – Internet

Afb. 15: Rechts de "philippus"-gulden uit de Zuidelijke Nederlanden – Internet

dagen en maanden, *hoochtijden*, en munten.

Op die manier leiden de teksten de lezer niet alleen door verscheidene streken en steden in de Zuidelijke Nederlanden: ze verschaffen ook veel inlichtingen over munten, van de gouden *nobe* tot de *schellinck*, over jaargetijden en over (kerkelijke) feesten.

Vervolgens krijgt de lezer een aantal modelbrieven voorgeschoteld. Eerst een brief van een zoon aan z'n vader. Jan Berthout ondertekent hier zelf (mogelijk om het stereotiep aandoende briefmodel wat leven in te blazen) een brief verstuurd vanuit Brussel, op datum van 20 september 1542, aan zijn vader Peeter Berthout, wonende in de "Huyvetters strate bij den Augustijnen" te Mechelen. De daarop volgende antwoordbrief van vader Berthout is verstuurd aan het adres van zijn zoon "woonende inde Pijpoorte oft daer ontrent" te Brussel. Jan Berthout hield inderdaad zijn ("Fransche") school aan de Pijpoort, bij de Spiegelbrug, in de buurt van het (toenmalige) Sint-Gorikseiland [Afb. 16] op de Zenne, zoals we elders in het taalleerboekje vernemen (nl. in de eerste *tsamen-couthinge*).

Dan volgen modellen voor contracten, obligaties en kwitanties: gesneden brood

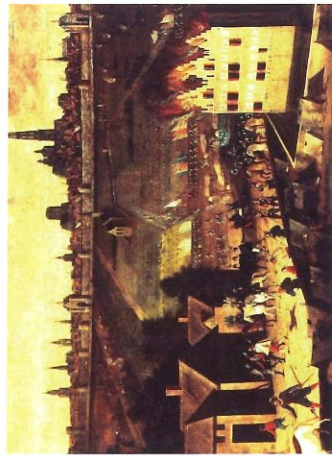
Afb. 16: Situering van het St.-Gorikseiland – Internet



voor de koopman of handelsklerk in spe. Aan het geschreven (vooral zakelijk) taalgebruik wordt ruime aandacht besteed: dat blijkt uit de toegevoegde lijst van aanschrijfformuleren (gaande van brieven gericht aan de paus of de keizer tot boodschappen aan een vriend ...). Het leerboekje wordt afgesloten met een thematische woordenlijst: *Vocabulen Duytsch en Fransoyz der woorden die men ghemeynlyck meest ghebruyct / Vocabulaire Flameng-François, des motz plus communs & plus usitez* (in 1575 luidde de "Vlaamse" titel: *Vocabulare Duytsch en Fransoyz van de ghemeynste ende ghewoonlijcste woorden ghemaeckt by Capittelen: Tot behoef ende vorderinghe vander Jonchtheyt*).

Zowel de dialogen als de brieven ademen een sfeer van (eerder oppervlakkige) vroomheid en godsvrucht: naast de commerciële aantrekkelijkheid van meer talige leerboekjes, kan dit ook verklaren waarom Berthouts werkje door Jan Maes werd herdrukt. Leuven krijgt trouwens ook een waarheidsgetrouwe plaats in het handboekje, nl. wanneer er in een brief aan een vriend "gecomen zijnde van verren Lande" sprake is van de verwoestende razzia's van de Gelderse legeraanvoerder Maarten van Rossum, van zijn belegering van Antwerpen [Afb. 17] en van zijn mislukte pogingen om Lier en Leuven in te nemen [Afb. 18].

ende van daer sijn sy gecomen voor



Afb. 17: M. van Rossums aflocht uit Antwerpen - Constantijn Francken, ca. 1700 - Internet

de stad van Loven / vraghende oft sy die op gheven wouden inden handen des Coninx van Vranckerijcke: waer in die van Loven gheensins en wilden consenteren: maer sy hebben heur vromelijck gehouden als Marten

Stad van Loven/vraghende oft sy die op gheven wouden inden handen des Coninx van Vranckerijcke: waer in die van Loven gheensins en wilden consenteren: maer sy hebben heur vromelijck gehouden als Marten van Loven twer oft by assauten: ende sy heeft gheleuen veel van Rossum - PS/EZ

Afb. 18: Fragment uit Berthout-editie 1597 over M. van Rossum - PS/EZ

van Rossem hem leverende was twee oft dry assauten: ende hy heeft gheleuen veel van sijnen volcke. [1597, f. H3v]

De Leuvense editie van 1597 is een vroeg schakel in het lange succesverhaal van Jan Berthouts tweetalig leerboekje. Zoals de houtgravure op de titelbladzijde [Afb. 19] illustreert, was het werkje op de eerste plaats bedoeld voor onderricht op school: de dialogen werden gelezen, gememoriseerd en nagespeeld.



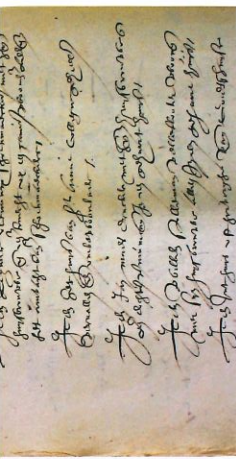
Afb. 19: Houtgravure op titelblad van Berthout-editie 1597 gristinten - PS/EZ

De modellen voor brieven, contracten, kwitanties, en ook de thematische voorbeeldjilt maakten van het werkje echter een didactische passe-partout: het kon gebruikt worden voor zelfinstructie en woordenschatverrijking, voor ad hoc consultatie, als handgids bij het reizen of handel drijven. Het oorspronkelijk voor de leerlingen van zijn Brusselse school ontworpen boekje van Jan Berthout groeide zo uit tot een tijdsbestendig taalboek in de Lage Landen. En op indirecte wijze ook op de Britse eilanden: de in Londen werkzame hugenootse taalmeester Claude de Sainliens (Claude / Claudius Hol(l)yband) [1534-1594] liet zich sterk inspireren door de dialogen van Berthout bij het samenstellen van zijn *The French Schoolemaister*, een bijzonder succesrijk leerboekje Frans in Engeland (eerste bekende editie: 1573, gevolgd door een twintigtal herdrukken).

Achtergrondinformatie.

Bibliografische gegevens over tweetalige woordenboeken ("Vlaams-Frans") in de zestiende eeuw vindt men in: E. Zimont / P. Swiggers, "Dutch-French Bilingual Lexicography in the Early Modern Period. A checklist of sources", *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaften* 25 (2015), pp. 110-148. Voor een overzicht van de lange reeks Berthout-edities en -bewerkingen, zie R. Verduyden, *Colloquia et dictionarium septem linguarum gedruckt door Fickaert te Antwerpen in 1616* (Antwerpen & Den Haag, 1925-36, 3 delen; herdruk van een 1616-uitgave, studie en bibliografie) en vooral L. Pablo Núñez, *El arte de las palabras. Diccionario e imprenta en el Siglo de Oro* (Mérida, 2010, 2 volumes). Over Berthouts werkje, zie O. De Neve, "Over een 'vocabulaer' van de Brusselse schoolmeester Jan Berthout", *De Gulden Passer* 40 (1962), pp. 125-144, en E. Zimont, "Les Collocations (ca. 1543-1546) de Jan Berthout: variations et répétitions dans un manuel de langue", *Documents de la SIHFLES* 62-63 (2019), pp. 115-140.

Over taalstudie en -onderricht in Antwerpen en Leuven tijdens de zestiende eeuw: P. Swiggers / S. Szoc / T. Van Hal, "Multilingualisme vertical et multilingualisme horizontal: la complexité des rapports de langues en Flandre au XVIe siècle / Vertikale und Horizontale Mehrsprachigkeit: Komplexität der Sprachbeziehungen in Flandern im 16. Jahrhundert", in: R. Béhar / M. Blanco / J. Hafner (coord.), *Villes à la croisée des langues (XVIe-XVIIe siècles): Anvers, Hambourg, Milan, Naples et Palerme / Städte im Schnittpunkt der Sprachen (16.-17. Jahrhundert): Antwerpen, Hamburg, Mailand, Neapel und Palermo*, pp. 179-203 [bibliogr. pp. 957-989] (Genève, 2018). Over de relatie tussen "Vlaams" en Frans in taalonderwijs, taalpolitiek, literatuur en cultuur in de zestiende eeuw, zie A. van de Haar, *The Golden Means of Languages. Forging Dutch and French in the Early Modern Low Countries (1540-1620)* (Leiden, 2019). Over de lange geschiedenis van onze cleijne scholen, zie E. Put, *De cleijne*



Afb. 20: Jan Maes vermeld in de telling van 1597 - EF

scholen. Het volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen Katholieke Reformatie en Verlichting (Leuven, 1990).

Over Jan Maes' drukkerij en woonst, zie W. Boonen, *Geschiedenis van Leuven geschreven in de jaren 1593 en 1594 door Willem Boonen, thans voor de eerste maal uitgegeven op last van het Stedelijk Bestuur door Ed. Van Even* (Leuven, 1880) [in de "Bijlagen. Opneming der huizen, inwoners, enz. binnen de stad en vrijheid van Leuven, in de jaren 1597 en 1598" leest men daar, op p. 330: "Item, Jan Maes, drucker, met syne huysvrouw ende eene dochter, communicante, in een gehuurt huys" [Afb. 20]; komma's zijn toegevoegd in de transcriptie]; op p. 311 worden als "boekvercoopers" Philips Zangrius en Peeter Zangrius, gehuysvest in aparte woningen op de *Proeffstraete*, vermeld; A. Meulemans, *Huizen en straten van het Oude Leuven* [bewerkt door P. Reekmans, H. Meulemans, L. Galicia] (Leuven, 2004), deel I, p. 423-424, nrs. 1274 en 1275; deel II: p. 73, nr. 35 (*Dlavoirken*) en nr. 36 (*Het Vuyken*) op plan 27 en p. 75, nr. 12 (nog eens *Het Vuyken*) op plan 28.

Het enige bekende exemplaar van de Leuvense 1597 druk van Berthouts werkje bevindt zich in de universiteitsbibliotheek van Mons [R10/G 946 (3)]. De titelbladzijde van de editie van 1575 (bewaard in Aschaf-fenburg) heeft geen houtgravure, enkel het drukkersvignet van Jan van Waesberghe. Enkele zeventiende-eeuwse drukken van Berthouts werkje (b.v. de druk van 1671) hebben wel een houtgravure met voorstelling van een school- en gespreksscene, maar die verschilt van de gravure op het titelblad van de Leuvense druk.